

BÁO CÁO TỔNG HỢP, PHÂN TÍCH TÌNH HÌNH THỜ TỰ TẠI DI TÍCH TRONG KHU VỰC I PHỐ CỔ HỘI AN QUA KẾT QUẢ KHẢO SÁT

CN. Trần Phương

Theo dòng chảy của thời gian, trải qua nhiều giai đoạn trong lịch sử, những quy ước của cộng đồng cư dân người Việt trong đời sống tâm linh, trong đó quy tắc ứng xử với tổ tiên, thần linh đã trở thành một trong những tục lệ truyền thống trong nếp sinh hoạt văn hóa, tín ngưỡng của người Việt, và cộng đồng cư dân Hội An cũng không ngoại lệ. Ngày nay, trong xã hội văn minh hiện đại, đặc biệt du lịch Hội An đang ngày một phát triển, đã có những tác động trên nhiều mặt đối với Hội An, cụ thể là Khu phố cổ, nơi thu hút đông đảo du khách trong và ngoài nước đến tham quan các di tích kiến trúc cổ kính, thưởng thức ẩm thực địa phương và điều không thể thiếu là nhu cầu mua sắm, phổ biến là các sản phẩm lưu niệm, hàng may mặc. Sự thay đổi trong thành phần dân cư, những chuyển biến về cơ cấu kinh tế, ngành nghề ít nhiều cũng có những tác động đến đời sống tinh thần, trong đó có đời sống tôn giáo, tín ngưỡng. Cũng như các hoạt động sinh hoạt văn hóa ở bình diện cộng đồng, các giá trị truyền thống, các hoạt động tâm linh (*về mặt thờ tự*) trong gia đình cũng có những sự biến đổi trong cuộc sống hiện đại.

Nhằm tìm hiểu tình hình sử dụng di tích nhà ở, nhà thờ tộc trong khu vực I Khu phố cổ Hội An, trên cơ sở đó đề xuất những định hướng trong công tác quản lý, bảo tồn, phát huy giá trị của Khu phố cổ Hội An trong thời gian tới được tốt hơn, vừa qua, Trung tâm Quản lý Bảo tồn Di sản Văn hóa Hội An đã triển khai công tác khảo sát, điều tra, thu thập thông tin, trong đó có nội dung thờ tự. Qua số liệu thống kê được từ đợt khảo sát, trong bài viết này, chúng tôi xin đề cập một số nội dung về tình hình thờ tự tại các di tích nhà ở, nhà thờ tộc trong khu vực I Khu phố cổ Hội An.

Tổng số di tích trong đợt khảo sát là 604 di tích nhà ở và nhà thờ tộc thuộc khu vực I trên 10 tuyến đường, gồm có: đường Châu Thượng Văn (04 di tích), Nguyễn Huệ (15 di tích), Hai Bà Trưng (15 di tích), Trần Quý Cáp (18 di tích), Hoàng Văn Thụ (20 di tích), Tiểu La (23 di tích), Lê Lợi (60 di tích), Bạch Đằng (70 di tích), Nguyễn Thị Minh Khai (83 di tích), Nguyễn Thái Học (129 di tích), Trần Phú (167 di tích). Những di tích được khảo sát là những di tích thuộc loại hình nhà ở, nhà thờ tộc ở mặt tiền và các nhà ở, nhà thờ tộc trong kiết/hẻm được phân loại giá trị bảo tồn loại đặc biệt.

Về tình hình thờ tự tại các di tích là nhà ở/nhà thờ tộc, theo nội dung phiếu khảo sát có 08 đối tượng thờ tự chính, gồm có: thờ Phật, thờ Chúa, thờ Thánh - Thần, thờ Ngũ tự gia đường, thờ ông bà, thờ Thần Tài, thờ Thần bếp, thờ Thần giếng và một mục dành cho các đối tượng thờ tự khác. Số lượng thờ các đối tượng nêu trên (*sắp xếp theo thứ tự từ ít đến nhiều*), cụ thể:

Thờ Chúa

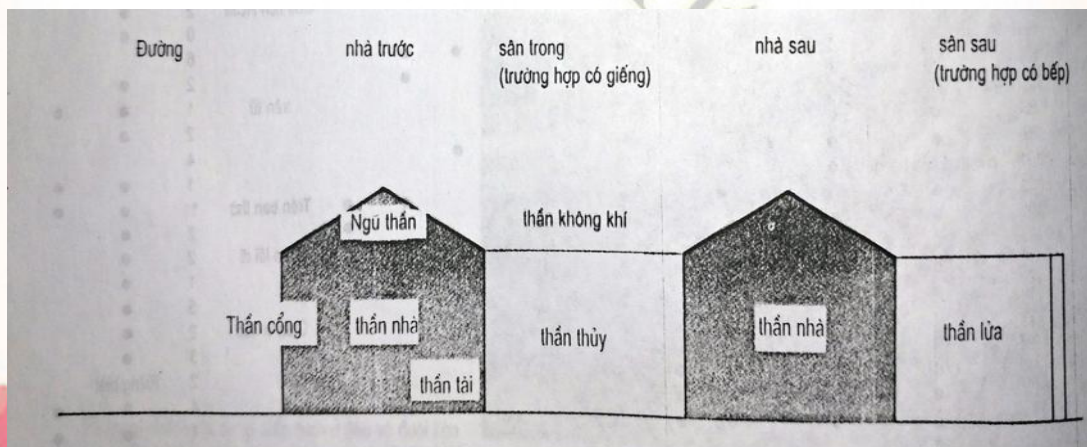
Việc thờ tự chỉ đơn thuần là thờ tượng hoặc tranh, ảnh, không có việc thắp hương như các đối tượng thờ tự khác. Vị trí thờ Chúa thường được bố trí ở những nơi quan trọng của ngôi nhà. Qua kết quả khảo sát, thống kê được hiện nay có 18/604 nhà có thờ Chúa (chiếm tỉ lệ 3%), một con số khá thấp, như vậy có thể nhận thấy số hộ dân trong Khu phố cổ theo đạo Thiên Chúa là rất ít.

Thờ Phật

Tín ngưỡng thờ Phật ở phố cổ Hội An chủ yếu hướng về Phật A Di Đà và Bồ Tát Quán Thế Âm. Các khám thờ Phật thường được bố trí thờ ở vị trí cao nhất trong ngôi nhà (*trên cả Ngũ tự gia đường*). Qua kết quả khảo sát thống kê được có 259/604 nhà có thờ Phật (*chiếm tỉ lệ 42,8%*). Có thể nhận thấy được tín ngưỡng thờ Phật ở Khu phố cổ Hội An hiện nay khá phổ biến.

Thờ Ngũ tự gia đường

Thờ Ngũ tự gia đường là tín ngưỡng phổ biến của cộng đồng cư dân Hội An. Về cơ bản gồm hệ thống 5 vị Thần cai quản nhà cửa, đất đai, gọi chung là Ngũ tự gia đường. Đối với gia đình người Hoa, 5 vị thần này đều thống nhất chung theo sách Gia lễ đó là: Định phúc Táo quân, thần Cửa, thần Ngõ, thần Giếng, thần Trung lưu. Đối với gia đình người Việt, về 5 vị thần cụ thể thì có sự khác nhau, tùy thuộc vào gia chủ, đại thể có các vị thần sau: Tiên sư, Táo quân, thần công và thần cửa, thần giếng, Trung lưu, Cửu thiên Huyền nữ, Bồn mệnh Chúa tiên, Bồn mạng tiên nương, đối với nhà phố có thêm thần Không khí. Tuy nhiên, chủ thần Ngũ tự (5 vị thần) chính và phổ biến trong các gia đình vẫn là: Táo quân (*thần quan trọng nhất trong ngũ tự*), thần Công/Ngõ, thần Cửa, thần Giếng, thần Trung lưu, còn tùy theo quan niệm của từng chủ nhà có thể phối thờ các vị thần khác cho đủ 5 vị (*gọi là thờ Ngũ tự*). Khám thờ Ngũ tự gia đường thường được đặt ở vị trí cao nhất ở trong ngôi nhà (*trừ trường hợp nhà có khám thờ Phật*). Qua kết quả khảo sát thống kê được có 186/604 nhà ở và nhà thờ tộc có thờ Ngũ tự gia đường (*chiếm tỉ lệ 30,7%*).

Vị trí các khám thờ Thần trong một ngôi nhà phố trong Khu phố cổ Hội An

(Nguồn: Viện Nghiên cứu Quốc tế trường Đại học Nữ Chiêu Hòa (2003), *Kiến trúc phố cổ Hội An - Việt Nam*, Nxb Thế giới, Hà Nội, tr 158)

Thờ ông bà tổ tiên

Đây là một trong những tín ngưỡng truyền thống của người dân Việt Nam. Việc thờ phụng người quá cố là trách nhiệm, bày tỏ lòng thành kính, tưởng nhớ ông bà, tổ tiên đã có từ bao đời nay của người dân Việt Nam nói chung, Hội An nói riêng. Qua kết quả khảo sát, có 312/604 nhà ở và nhà thờ tộc có thờ ông bà, tổ tiên (*chiếm tỉ lệ 51,6%*). Đa số những ngôi nhà có thờ ông bà tổ tiên có chủ sở hữu là người dân Hội An. Đối với những ngôi nhà không thờ ông bà tổ tiên là những trường hợp chủ nhà cho thuê nhà nguyên căn để kinh doanh; chủ nhà là con thứ, không đảm nhận trọng trách thờ ông bà tổ tiên; chủ nhà theo đạo Tin Lành (*những người theo đạo Tin Lành không thờ cúng người đã mất*). Trong những ngôi nhà ở khu phố cổ Hội An thì bàn thờ tổ tiên luôn được coi trọng, đối với những người mới qua đời trong vòng 3 năm đầu thì sẽ lập một bàn thờ riêng đặt một gian bên, hết thời gian 3 năm thì mới được đưa lên thờ chung tại bàn thờ của tổ tiên.

Thờ Thần Tài

Đa số các gia đình làm nghề kinh doanh, buôn bán ở Hội An đều lập khám thờ Thần Tài nhằm cầu mong được Thần phù hộ, trợ giúp cho mình được buôn bán thuận lợi. Khám thờ Thần Tài thường được đặt ở góc nhà, bên trong khám thờ còn có thờ ông Địa. Qua kết quả khảo sát thống kê được hiện nay có 375/604 nhà ở và nhà thờ tộc có thờ Thần Tài (*chiếm tỉ lệ 62%*). Hầu hết những nhà có thờ Thần Tài là những hộ kinh doanh, buôn bán, chỉ trừ những gia đình theo đạo Tin Lành và thờ Chúa thì không thờ Thần Tài (*kể cả những đối tượng thờ là Thánh - Thần khác*). Đối với những người thuê nhà nguyên căn để kinh doanh, mặc dù các đối tượng thờ tự khác có thể không được thờ tự nhưng đa phần đều thờ Thần Tài. Qua đó có thể nhận thấy rằng tín ngưỡng thờ Thần Tài nhằm cầu may mắn, tài lộc đối với việc kinh doanh của người dân trong Khu phố cổ hiện nay mang một ý nghĩa quan trọng trong đời sống tâm linh của người dân đang sinh sống và làm việc tại khu phố cổ Hội An. Ngoài việc hàng ngày chủ nhà đều phải thắp hương khấn vái cầu xin được buôn may bán đắt thì đến ngày sóc, vọng hàng tháng, các lễ tiết trong năm thì các gia đình có thờ Thần Tài đều sắm sửa lễ vật để dâng cúng cho ngài.

Thờ Thần bếp

Còn được gọi là Táo Quân, đây là một trong năm vị Thần (*Ngũ tự gia đường*), tuy đã có khám thờ chung nhưng đa số nhà nào cũng lập thêm một khám thờ ở trong khu vực bếp, thường được bố trí theo hướng của bếp. Qua kết quả khảo sát thống kê được hiện nay có 403/604 nhà ở và nhà thờ tộc có thờ Thần bếp (*chiếm tỉ lệ 66,6%*). Hiện nay, có một số trường hợp nhà bếp không còn sử dụng để nấu ăn nhưng khám thờ vẫn còn và nhân viên hoặc chủ thuê nhà thường xuyên hương khói vào các ngày sóc, vọng và lễ tết trong năm.

Thờ Thần giếng

Đây là một trong 5 vị Thần thường được gọi là Ngũ tự gia đường, tuy đã được thờ ở khám thờ Ngũ tự gia đường nhưng nhiều gia đình trong Khu phố cổ vẫn bố trí một khám thờ riêng cho Thần giếng ở gần giếng nước trong khoảng sân trời của nhà. Hiện nay, mặc dầu có một số giếng không còn được sử dụng nhưng chủ nhà vẫn duy trì việc thắp hương thần giếng vào các dịp rằm, mùng một hàng tháng. Qua kết quả khảo sát thống kê được hiện có 65/604 nhà có thờ Thần giếng (*chiếm tỉ lệ 10,7%*).

Thờ Thánh - Thần

Qua kết quả khảo sát thống kê được có 68/604 nhà (chiếm tỉ lệ 11,2%) có thờ Thánh - Thần, bao gồm các vị: Quan Thánh Đế Quân¹, Bà Chúa Tiên, Bà Chúa Sanh Thai và Mười hai Bà Mụ. Có thể nhận thấy được tín ngưỡng thờ Quan Thánh Đế Quân, Bà Chúa Tiên, Bà Chúa Sanh Thai và Mười hai Bà Mụ khá phổ biến trong Khu phố cổ, phản ánh được tín ngưỡng khá riêng biệt so với các khu vực khác trên địa bàn thành phố Hội An. Khám thờ Thánh - Thần thường được bố trí ở những vị trí trang trọng trong ngôi nhà.

Thờ đôi tượng khác

Qua khảo sát thống kê được một số đôi tượng khác được thờ tự như: Tổ Cô, Cô Bắc, Vô danh (có 78/604 nhà, chiếm tỉ lệ 12,9%). Khám thờ các vị này được bố trí ở vị trí cao trên hiên nhà. Theo quan niệm dân gian, sở dĩ các vị này phải thờ riêng, không được thờ chung trong bàn thờ gia tiên vì vong hồn những người này vất vưởng vô định, không thuộc phạm vi quản lý của Ngũ tự gia đường nhưng lại rất linh thiêng. Đặc biệt, có trường hợp nhà số 16 đường Trần Phú có khám thờ những người chết trong năm Mậu Thân 1968, nhà số 50 Nguyễn Thái Học có thờ Hải Thượng Lãn Ông (*phòng chẩn trị Đông y - lương y Phạm Văn Cân*). Có thể nhận thấy được hiện tượng thờ những vị như trên khá tương đồng với các khu vực khác trên địa bàn thành phố Hội An.

Về số lượng đôi tượng thờ tự trong một di tích là nhà ở, nhà thờ tộc (*sắp xếp theo số lượng từ ít đến nhiều*), gồm: có 02 ngôi nhà hiện nay đang thờ 08 đôi tượng (chiếm tỉ lệ 0,3%), 06 ngôi nhà thờ 07 đôi tượng (chiếm tỉ lệ 1%), 35 ngôi nhà thờ 06 đôi tượng (chiếm tỉ lệ 5,8%), 86 ngôi nhà thờ 05 đôi tượng (chiếm tỉ lệ 14,3%), 118 ngôi nhà thờ 04 đôi tượng (chiếm tỉ lệ 19,6%), 100 ngôi nhà thờ 03 đôi tượng (chiếm 16,5%), 95 ngôi nhà thờ 02 đôi tượng (chiếm tỉ lệ 15,7%), 101 ngôi nhà thờ 01 đôi tượng (chiếm tỉ lệ 16,7%). Có 61 ngôi nhà không có thờ tự (chiếm tỉ lệ 10,1%).

Qua số liệu thống kê về số lượng đôi tượng thờ tự đã nêu trên, có thể thấy được trường hợp thờ 4 đôi tượng trong một ngôi nhà là phổ biến nhất. Đối với trường hợp 61 ngôi nhà không có thờ tự (*đường Nguyễn Thái Học có 19 nhà, đường Trần Phú có 13 nhà, đường Nguyễn Thị Minh Khai có 9 nhà, đường Bạch Đằng có 06 nhà, đường Lê Lợi có 08 nhà, đường Hoàng Văn Thụ có 02 nhà, đường Hai Bà Trưng có 02 nhà, đường Tiểu La có 01 nhà, đường Nguyễn Huệ có 01 nhà*), đa số những ngôi nhà này thuộc: sở hữu Nhà nước được sử dụng mục đích làm văn phòng làm việc; những ngôi nhà được cho thuê nguyên căn, chỉ sử dụng không gian ngôi nhà với mục đích chính là kinh doanh; những chủ nhà mới mua lại ngôi nhà trong khoảng 10 năm trở lại đây.

Đối với những ngôi nhà có tầng lầu hoặc gác lửng, các bàn thờ thường được bố trí ở trên gác, các bàn thờ Phật và Thánh Thần được bố trí ở gian giữa, nằm trên trục nhà. Việc bố trí như vậy có thể giải thích bởi nguyên nhân không gian ngôi nhà trong phố cổ khá hẹp, chủ nhà bố trí như vậy nhằm dung hòa giữa nhu cầu buôn bán, kinh doanh và sinh hoạt trong gia đình được thuận lợi.

¹ Tức Quan Vân Trường đời Tam Quốc, lúc sinh thời là người trung trực nên khi chết đã hiển Thánh, được nhiều nơi thờ phụng, đặc biệt là những gia đình làm nghề buôn bán.

Hiện nay, trước xu thế phát triển kinh tế theo các hoạt động du lịch, đa số các ngôi nhà trong Khu phố cổ Hội An (*chủ yếu nhà mặt tiền*) đã và đang trở thành cửa hàng kinh doanh với các mặt hàng đa dạng, từ những sản phẩm phục vụ thời trang, lưu niệm cho đến ăn uống. Không chỉ những ngôi nhà thuộc loại hình nhà ở sử dụng không gian để kinh doanh mà còn có một số trường hợp nhà thờ tộc cho thuê mặt bằng để kinh doanh hoặc tự kinh doanh. Việc kinh doanh, trưng bày hàng hóa tại nhà thờ tộc đã làm giảm tính chất trang nghiêm tại ngôi nhà thờ tộc (*trường hợp nhà thờ tộc Huỳnh đường Nguyễn Thị Minh Khai kinh doanh trước cổng nhà thờ; nhà thờ tộc Tăng số 16 đường Nguyễn Thị Minh Khai cho người ngoài thuê nguyên căn, sử dụng gần như toàn bộ không gian ngôi nhà thờ để trưng bày hàng hóa*).

Không chỉ không gian sinh hoạt tại các ngôi nhà trở thành nơi kinh doanh mà những khu vực thờ tự trong gia đình cũng bị thu hẹp, một số trường hợp nhà kinh doanh nhưng không thờ Thần Tài vì nguyên do là nhà quá chật, không còn không gian bố trí khám thờ Thần Tài; đối với những ngôi nhà 1 tầng, bàn thờ ông bà thường được đặt ở gian giữa của nhà chính nhưng do ảnh hưởng đến việc bày biện hàng hóa kinh doanh nên chủ nhà đã dịch chuyển đến vị trí khác để không ảnh hưởng đến việc kinh doanh. Đa số những ngôi nhà cho thuê nguyên căn hoặc chuyển nhượng thì các khám thờ, khu vực thờ tự được di chuyển đến nhà mới của người chủ hoặc các khám thờ vẫn còn nhưng không được hương khói thường xuyên. Những người đến thuê nhà nguyên căn chỉ sử dụng ngôi nhà vào mục đích kinh doanh nên nhu cầu tâm linh không được coi trọng, những đối tượng thờ tự như Thánh - Thần, Phật, Chúa ít được thờ tự, ngoại trừ đối tượng là Thần Tài được những người kinh doanh thờ tự nhằm cầu cho công việc kinh doanh của họ được thuận lợi. Đối với những người thuê nhà là người nước ngoài thì đa số trong ngôi nhà không có thờ tự bất cứ đối tượng nào. Những ngôi nhà được chủ nhà cho thuê nguyên căn, bất kể người thuê nhà là người Hội An, người trong tỉnh hay ngoài tỉnh thì việc thờ tự các đối tượng nêu trên rất ít. Tuy nhiên, bên cạnh đó vẫn còn một số trường hợp chủ nhà hiểu rõ được giá trị của không gian thờ tự trong một ngôi nhà nên khi cho thuê nhà nguyên căn, chủ nhà đã đưa điều kiện vào trong hợp đồng thuê nhà nội dung: người thuê nhà phải cam kết giữ nguyên trạng các khu vực thờ tự trong ngôi nhà thì giá trị hợp đồng mới có hiệu lực.

Như vậy, đợt điều tra vừa qua với 604 di tích là nhà ở, nhà thờ tộc cho thấy được việc thờ tự (*về mặt tôn giáo - tín ngưỡng*) tại các gia đình, tộc họ trong khu vực I Khu phố cổ Hội An khá đa dạng và phong phú. Trước tác động của đời sống văn minh hiện đại, sự phát triển của kinh tế xã hội và đặc biệt là sự thay đổi về cơ cấu dân số đã có những biến đổi nhất định về đời sống văn hóa tín ngưỡng trong phạm vi gia đình của người dân hiện đang sinh sống và làm việc tại Khu phố cổ Hội An, lợi nhuận trong việc kinh doanh phần nào đã khiến cho các giá trị văn hóa tín ngưỡng trong phạm vi gia đình có phần bị coi nhẹ. Trong thời gian đến, các đơn vị chức năng cần có những nghiên cứu sâu hơn về việc thờ tự trong Khu phố cổ để từ đó đề xuất những giải pháp bảo tồn và phát huy các giá trị di sản văn hóa tín ngưỡng (*phạm vi gia đình, dòng họ*) được tốt hơn ♦